

Мирова угода у цивільному

судочинстві: історико- правовий аспект та перспективи розвитку

М. М. Ясинок

доктор юридичних наук, професор кафедри
«Правосуддя» Сумського національного
аграрного університету

У статті проведено дослідження природи виникнення, становлення та розвитку інституту мирової угоди та впливу цього інституту на оперативність та якість розгляду цивільних справ в сучасному судочинстві.

Ключові слова: мирова угода, оперативність, цивільне судочинство, судові рішення.

В статье произведено исследование природы возникновения, становления и развития института мирового соглашения влияния данного института на оперативность и качество рассмотрения гражданских дел в современном судопроизводстве.

Ключевые слова: мировое соглашение, оперативность, гражданское судопроизводство, судебное решение.

The paper was the study of the causes and the institute of settlement and mediation, the impact of these institutions on the efficiency and quality of civil cases in modern litigation.

Keywords: agreement of lawsuit, operativeness, civil trial, judicial decision.

Про мирові угоди в цивільному судочинстві, як одному з найдавніших і доволі значимих процесуальних інститутів написано доволі багато. Проте лише сьогодні питання примирних процедур не лише в цивільному, але і в адміністративному, господарському, кримінальному процесах набувають свого нового значення та розвитку. В першу чергу це пов'язано з демократизацією судочинства, формуванням нового громадянського суспільства, де перевагу в спорах повинні отримувати не кінцеві судові рішення у справі, а примирні процедури, як раціональний, оперативний спосіб вирішення цивільних спорів.

На можливість укладення мирових угод звернули увагу ще римські юристи античності, оскільки вже тоді судові процеси проводилися на основі змагальності сторін. Це зобов'язувало обидві сторони навіть при законності своїх вимог надавати докази, яких іноді вони не мали. Розуміючи вимоги претора чи судді щодо надання доказів, сторона, щоб не втратити грошові кошти, чи майно, відносно якого відбувається спір, пропонувала іншій стороні укласти мирову угоду за рахунок певних уступок. Таким чином мирова угода як спосіб вирішення спірних питань набула популярності і доволі широко застосовувалась в античному світі. В той же час мирові угоди (*Transactio*) за Дигестами Юстиніана (книга друга титул XV «Про мирові угоди») повинні були відповідати певним вимогам, не дивлячись на те, що такі угоди і були приватною справою сторін. Відповідно до Дигестів мирова угода повинна була відповідати праву і не шкодити праву інших осіб. Такі угоди могли укладати лише уповноважені на те особи. При цьому кожна мирова угода повинна бути затверджена посадовою особою. Як правило, це був претор або суддя. Мирова угода могла

бути укладеною на різних стадіях судового процесу [1].

Не дивлячись на те, що Цивільне процесуальне право України і зокрема інститут мирової угоди був предметом наукових досліджень М. Й. Штефана, В. І. Тертишнікова, В. В. Комарова, С. Я. Фурси, В. А. Кройтора, О. В. Гетьманцева, Й. Г. Богдана, Ю. В. Білоусова, Ю. Д. Притики, все ж його природа, становлення і розвиток в різні історичні епохи заслуговують на подальшу увагу. Адже інститут мирової угоди з побудовою громадянського суспільства набуде більш суттєвого значення, бо він впливає не лише на оперативність розгляду цивільних справ, а й на безпосереднє примирення людей, що є важливим для суспільства.

Метою нашої статті є дослідження інституту мирової угоди з точки зору його природи, становлення та історичного розвитку в різні історичні епохи, та перспективи його розвитку.

Римське приватне право з його детальними теоретичними розробками інституту мирової угоди, як процесуального інституту та примирних процедур як певних процесуальних дій пройшли випробовування практикою і мали суттєвий вплив на європейське право.

Так, Цивільний кодекс Франції 1802 р. розглядав інститут примирення, як засіб, яким можна попередити спір, або вирішити його за рахунок укладення мирової угоди. І це було дійсно так, оскільки мирова угода являла собою універсальний інститут, який застосовували до всіх видів матеріального права: розподілу майна подружжя, у земельних, чи житлових, фінансових, цивільних спорах. Якщо у світському суді мирова угода була все ж більш приватною справою сторін, тому примирним процедурам приділялась незначна увага, то церковні суди через примирні процедури повинні були в обов'язковому порядку віднайти

компроміс між сторонами у спірних правовідносинах з метою укладення миру (мирових угод) між прихожанами.

Вперше про мирову угоду на теренах Російської імперії було згадано в Новгородській берестяній грамоті. В подальшому інститут мирової угоди нормативно знайшов своє закріплення в Судебнику Іоана III (1497р.), за яким мирова угода могла бути укладена між сторонами спору як на стадії досудового, так і судового розгляду спору [2].

Мирова угода як інститут вирішення спору мала своє закріплення і в Соборному уложенні (1649 р.), за яким така угода могла бути укладеною сторонами спору в будь-якій стадії судового процесу, але не пізніше ухвалення самого рішення [3].

Враховуючи той факт, що кримінальне і цивільне судочинство на той час не мало безумовного свого законодавчого розподілення, мирові угоди були як у кримінальних, так і цивільних справах. В той же час примирні-медіативні процедури застосовувались судами не часто, оскільки суди не були націлені на примирення сторін в судовому процесі.

1864 рік ознаменувався тим, що в Російській імперії було проведено судово-правову реформу, відповідно до якої змінено не лише структуру судоустрою, а й прийнято цілий ряд нових Статутів, і зокрема, Статут цивільного судочинства (далі – СЦС).

Статут цивільного судочинства став документом з новою ідеологією процедури розгляду цивільних справ, кількість яких збільшувалась за рахунок стрімкого розвитку суспільних відносин, економіки, господарських проєктів. Але і в цих умовах інститут мирової угоди не втратив свого значення. Навпаки, тепер сторони могли укладати мирову угоду за взаємною їх згодою шляхом подання позивачем заяви до суду про укладення мирової угоди та відмову у зв'язку з цим від позо-

ву. Відповідач, одночасно з позивачем також подавав заяву про те, що він згоден на закриття справи. Такий диспозитивний прояв свого волевиявлення сторони мали в будь-якій стадії судового процесу. При цьому Статут цивільного судочинства передбачав три форми посвідчення (визнання) мирових угод. За першою формою мирова угода могла бути посвідченою нотаріусом чи мировим суддею і направлена до того суду, який розглядав спір. Інша форма посвідчення мирової угоди була пов'язана із самим судом, до якого сторони подавали мирове прохання, підписане сторонами. Третя форма мирової угоди мала форму мирового протоколу, який складався в ході судового засідання. При цьому всі три форми мирових угод мали однакову юридичну силу. Сама ж справа при укладенні мирової угоди вважалася закінченою і поновленню чи продовженню не підлягала (ст. 1366 СЦС). При цьому законодавець настільки надавав перевагу мировій угоді перед судовим рішенням, що в Статуті цивільного судочинства було зазначено, що мировий суддя мав право приступити до безпосереднього розгляду справи лише тоді, коли переконається, що примирити сторони немає можливості (ст. 70 СЦС). Якщо ж було встановлено, що мировий суддя чи з'їзд мирових суддів не виконав обов'язків по примиренню сторін, а відразу ухвалив рішення, таке рішення мало бути визнано незаконним (ст. 177 СЦС).

Таким чином закон зобов'язував мирових суддів застосовувати всі заходи щодо примирення сторін ще на стадії підготовки справи до судового розгляду. Питанням примирення за Статутом цивільного судочинства Російської імперії присвятив свою працю видатний революційний процесуаліст Є. А. Нефедьев, який в 1890 р. видав монографічне дослідження: «Склонение сторон к миру

в гражданском процессе». Вже тоді вчений зазначав, що «всякий спір викликає ворожість між сторонами. В той же час кожне судове рішення не зменшує, а навпаки збільшує ворожнечу. Коли ж спір закінчився мировою угодою сторін, то це свідчить про те, що спір між сторонами закінчився з вигодою для обох сторін, а це означає, що ворожнеча між ними закінчилась» [4].

Не дивлячись на те, що це було написано в кінці XIX ст., і в XXI ст. не погодитись з цим не можна, оскільки судові рішення, яким би воно не було, справедливим, точним, обґрунтованим та аргументованим, воно вирішує лише юридичну сторону цивільного спору і не сприяє усуненню самого конфлікту між сторонами. Часто судові рішення ще більше вносять напруженість у відносини сторін. Така напруженість, як показує практика, може тривати доволі довго, а іноді мати вплив і на відносини навіть дітей.

Таким чином, судові рішення не завжди вирішують спір на рівні людських стосунків, оскільки суди не вдаються в дослідження природи людських конфліктів, впливу тих чи інших обставин на розвиток таких конфліктів, а тому, як правило, вони не мають матеріалу для примирних пропозицій. Більше того, суди не мають процесуального законодавства, яке б регулювало примирні процедури, і з цих підстав суди і не намагаються примирити сторони, пояснюючи це тим, що сторони повинні самі проявити свою диспозитивну волю для примирення. Більше того, закон не покладає на суд обов'язків по примиренню сторін. При цьому ніхто не бере до уваги те, що сторонам іноді самим важко поглянути на ситуацію збоку. Їм важко запропонувати компроміс у вирішенні спору, оскільки вони не мають досвіду, який би дав їм можливість охопити і проаналізувати всі обставини та докази в їх сукупності з метою отриман-

ня самостійного аналітичного результату. В той же час саме перед судом, і в цьому полягає його природа, стоїть завдання щодо розсуду сторін, а не простого технічного ухвалення судового рішення, яке в подальшому часто заважає відновленню нормальних стосунків між сусідами, друзям, батьками і дітьми, між рідними тощо. Сьогодні ж ми просто копіюємо західноєвропейські стандарти щодо оперативності розгляду справ в судах. Але не надаємо значення примирним процедурам. З урахуванням таких обставин Україна перебуває на останньому місці серед цивілізованих країн, оскільки у нас немає законодавства, яке б регулювало інститут примирення (медіації). Примирення за рахунок посередництва або медіація (від лат. «mediatio») є продуктом нового часу і включає в себе не лише знання логіки, психології, права, а й людського досвіду.

Для нас це дійсно важливо, оскільки на рівні територіальних громад у нас завжди мала місце колективна згуртованість, за якою один за всіх, а всі за одного, що уже само по собі давало підставу для усунення конфліктів за рахунок примирення.

З урахуванням цього для української ментальності і сьогодні характерною ознакою є доброта, спокій у людських стосунках, гостинність, співчуття, схильність до примирення тощо. В разі ж виникнення конфлікту, який перейшов у стадію судового розгляду, повинні спрацьовувати медіативні процедури, за якими суд повинен бути зацікавленим у примиренні сторін. Такий підхід сприяв би відновленню поваги до суду, підвищенню його ролі у суспільстві і, як не дивно, але зменшив би строки розгляду цивільних справ, оскільки на розгляд справ суддя в середньому витрачає дві-три години. При цьому така витрата процесуального часу не є остаточною, оскільки

сторони можуть оскаржити такі рішення, і судді знову повернуться до їх розгляду. Віднайдення ж компромісу досвідченим юристом, яким є суддя, і укладання мирової угоди по значній частині справ, а це є реальною можливістю, потребує в середньому 25-30 хвилин. При цьому мирові угоди і ухвали суду щодо їх визнання, як правило, не оскаржуються сторонами. Разом з тим така робота потребує від суддів значного психологічного навантаження, оскільки спілкування суду із сторонами повинно мати переконливий характер. А для цього судді повинні красиво, логічно, із знанням справи не просто говорити, а й хотіти цього. На жаль, більшість суддів не має такого підходу до розгляду справ. Змінити такий підхід можливо лише у разі зміни оцінки роботи суддів. Професіоналізм суддів потрібно оцінювати не за кількістю ухвалених рішень, а за кількістю досягнутих мирових угод. Адже саме в такому разі усувається соціальна напруга в суспільстві, а справи вирішуються по закону і совісті. Це й повинно стати одним із основних завдань цивільного судочинства. Сьогодні ж у більшості випадків сторони, покидаючи судові засідання, залишаються кожен при своїй думці, тримаючи в душі неприязнь не лише один до одного, а й до суду, який не зумів професійно підійти до розгляду справи. А це означає, що суд не віднайшов, або не захотів віднайти тих шляхів порозуміння, які б примирили сторони конфлікту. Віднайшов би суд порозуміння між сторонами, вирішив би спір по суті, не лише на основі матеріального чи процесуального права, а й на основі природного права розсуду, і суспільна думка про суд була б іншою. Такий підхід дав би можливість не лише оперативно та справедливо вирішити спір по суті, але і сприяв би зменшенню корупції в самій судовій системі, оскільки мирова угода в цілому ряді випадків не потребувала

б сприяння суддів у справі. Сьогодні законодавець не спрямовує роботу суду у напрямку примирення сторін. Безумовне ж ухвалення лише судових рішень без застосування примирних процедур сприяє корупційній складовій. Адже у разі зацікавленості судді останній має безмежну можливість для її відтворення в судовому рішенні. У зв'язку з цим робота суду не носить прозорого характеру. Разом з тим це не означає, що принцип змагальності в цивільному процесі автором ігнорується. Ні, змагальність залишається рушієм будь-якого судового процесу, його фундаментальною основою, але дія даного принципу повинна мати місце там і тоді, коли примирні процедури, які повинні обов'язково мати місце на стадії попереднього розгляду справи, вичерпали себе. Сьогодні ж суди в своїй більшості ігнорують стадію попереднього розгляду справ, посилаючись на те, що закон надає їм таке право (ч. 7 ст.130 ЦПК України). Але ж таке право виникає у судді лише тоді, коли справа є простою, а зібрані по справі докази повні, лише це дає підстави суду відразу внести справу до судового розгляду. Але ж судді часто зловживають таким правом, діючи за правилом: справу розглядаю відразу, а там як буде, так і буде. Така поспішність не завжди виправдана, оскільки в подальшому розгляд справи з урахуванням її переходу із інстанції в інстанцію затягується на довгі місяці.

Верховний Суд України, підводячи підсумки роботи судів загальної юрисдикції за 2006 р., зазначав: невеликий досвід роботи багатьох суддів (30,3 % працюючих суддів мають стаж роботи до 5 років (і на сьогодні ситуація не змінилася. – М. Я.) негативно позначилися на якості здійснення судочинства. Недостатній професіоналізм деяких суддів, поверхове вивчення ними справ, поспішність у дослідженні доказів призвели до ціло-

го ряду судових помилок. В зв'язку з цим були скасовані вироки стосовно 11,1 тис. засуджених осіб та 27, 3 тис. рішень у цивільних справах із розглянутих судами 895,8 тис. справ [5].

Через шість років Верховний Суд України, аналізуючи здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2011 р., зазначає, що апеляційними судами скасовано і змінено вироки стосовно 12,9 тис. засуджених осіб, 290,9 тис. скасовано адміністративних справ та 30,8 тис. рішень у цивільних справах. При цьому кількість судових рішень, ухвалених судами в 2011 р., становила 756,3 тис., що на 45,9% менше, ніж в 2010 р. Оперативність розгляду цивільних справ в 2011 р. в зв'язку з порушенням строків їх розгляду (ст. 157 ЦПК України) також погіршилась, оскільки з порушенням строків суди розглянули 116,6 тис. цивільних справ [6]. Таким чином, якість розгляду справ в судах не просто погіршилась, а значно погіршилась, не дивлячись на те, що кількість суддів за цей час було суттєво збільшено. Така судова статистика дає підстави говорити про наявність проблеми, яка полягає у поверховому вивченні суддями цивільних справ, а іноді і взагалі незнання справи, але внесення її відразу до судового розгляду з намаганням зорієнтуватись у наявних правовідносинах безпосередньо в судовому процесі. Як показує судова статистика, така практика позитивних результатів не принесла. Навпаки ситуація з кожним роком стає гіршою.

Так, за період з 2009 по 2011рр. загальні суди з порушенням строків розглянули 635,1 тис. цивільних справ, при цьому 184,3 тис. судових рішень було скасовано. Таким чином, суди за цей період порушили вимоги як матеріального, так і процесуального закону 829,3 тис. раз. Якщо порівняти це з кількістю справ, по яких було ухвалено судові рішення в 2011р.,

а їх було 765,3 тис., то можна зробити висновок, що один рік суди України постійно порушували строки розгляду справ та ухвалювали незаконні рішення.

Таку ситуацію необхідно змінювати. Це можливо зробити за рахунок введення в цивільний процес інституту медіації, надавши йому самостійного місця в системі процесуальних норм права. Разом з тим необхідно зазначити, що судова медіативна процедура не є альтернативою судовому розгляду цивільних справ. Судова медіація повинна стати першою стадією в розгляді цивільних справ. Вона повинна мати свою процесуальну форму, в межах якої можуть брати участь вчителі, психологи, органи опіки та піклування, коли мова йде про захист прав, свобод та інтересів дітей, людей похилого віку. На цій стадії можуть брати участь спеціалісти, які б мали можливість роз'яснити сторонам чи заявникам певні обставини тощо. Таким чином, інститут медіації – це той унікальний інструмент, який тісно пов'язаний з інститутом мирової угоди, яка в своїй більшості може стати його наслідком. Судова ж процедура повинна стати другою стадією розгляду цивільних справ.

Застосування в судочинстві медіативних процедур – це зовсім інший підхід до правової культури в країні і тих суспільних відносин, які стають предметом судового розгляду. Для цього необхідно створити певні умови організаційно-правового характеру. До таких умов в першу чергу можна віднести створення нормативної бази і, зокрема, доповнення Цивільного процесуального кодексу України окремим розділом: «Медіативні процедури». В зв'язку з цим необхідно розробити методичні рекомендації щодо особливостей проведення медіативних процедур з точки зору психології спілкування, особливостей розкриття змісту наданих доказів, співставленню фактів

і певних обставин та їх правових наслідків, які характерні окремо для цивільних, трудових, земельних, сімейних, житлових справ. Це повинно бути не декларативно, як це маємо сьогодні. Такий підхід повинен стати ідеологією судової системи, оскільки це дасть можливість зменшити навантаження на суддів, які в такому випадку будуть розглядати лише ті справи, по яких не було досягнуто примирення між сторонами.

Основою до такої форми вирішення цивільних спорів повинні стати юридичні вузи та факультети, в яких готували б до такої роботи майбутніх суддів-медіаторів, які б глибоко вивчали психологію, риторичку, етику тощо. Такі підходи привнесли б реальну спеціалізацію в суди першої інстанції, дали б необхідну судову практику молодим суддям. Це дало б реальну віддачу не лише в питаннях оперативності розгляду цивільних справ, а і справедливості їх вирішення з усуненням конфліктних ситуацій між людьми не лише в питаннях шлюбно-сімейних чи трудових, а й житлових, земельних, фінансових спорів, де дійсно на сьогодні є великі проблеми. Саме медіативні технології, як правило, приводять сторони до укладення мирових угод, оскільки такі

технології будуть прищеплювати людям смак до примирення.

Розвиток інституту мирової угоди та примирних процедур сьогодні спостерігаємо у прийнятому новому Кримінальному процесуальному кодексі України, який введено в дію 20 листопада 2012 р. За цим кодексом, мирова угода набуває якісно нових процесуальних форм, які мають суттєвий вплив на кримінальний процес, з одного боку, а з іншого, на рух самої справи в кримінальному провадженні з можливими негативними наслідками при невиконанні угод про примирення.

Отже, інститут мирової угоди не є процесуальною формальністю. Це сучасні світові погляди юридичної спільноти на проблеми вирішення цивільних спорів в сучасному судочинстві. Практика показує, що примирні процедури та їх закінчення мировою угодою є результативнішими, аніж протистояння чи судовий процес. Разом з тим дані інститути потребують великої професійної майстерності та великого такту й умінь з боку передусім самих суддів. Такий підхід до роботи, який би привів до покращення іміджу суду з формуванням поваги до такої поважної державної інституції.

Список використаної літератури

1. Дигести Юстиніана / Перевод с латинского ; отв. ред. А. Л. Кофанов. – М. : Статут, 2002. – С. 297.
2. Русская правда и Псковская судная грамота: Материалы к изучению истории государства и права России / Сост. С. А. Бердникова, О. А. Подосенов. – Красноярск, 2002. – С. 106.
3. Соборное уложение 1649 года. – Л. : Изд-во «Наука», 1987.
4. *Нефедьев Е. А.* Склонение сторон к миру в гражданском процессе. – Казань : Типография Губернского Правления, 1890. – С. 21.
5. Стан здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2006 р. За даними судової статистики // Вісник Верховного Суду України. – 2007. – №6. – С. 30.
6. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2011 р. За даними судової статистики // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – №6. – С. 28.